

BYZANTINA
ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΙΚΑΡΙΑ

Ἐκ τῶν ὀλίγων μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας κατεγράψαμεν εἰς τὴν Ἰκαρίαν, ἀναφέρομεν τέσσαρας, αἱ ὁποῖαι ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν: Αἱ τρεῖς ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Εἶναι ὁ Σταυρός, ἀπὸ τὴν κορυφὴν τέμπλου καὶ αἱ δύο γνωσταὶ ὡς «λυπηρά» εἰκόνες τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰωάννου, αἱ ὁποῖαι φυλάσσονται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τοῦ Καραβοστάμου. Ἐκεῖ μετεφέρθησαν ἀπὸ τέμπλον τοῦ παλαιότερου ὁμωνύμου ναοῦ, ὅστις δὲν ὑπάρχει πλέον.

Ὁ Σταυρός ἔχει διαστάσεις 1,22 x 1,23 μ. καὶ δὲν ἔχει μεγάλας φθοράς. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ὁ Χριστός, Ἐσταυρωμένος, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περιζώμα. Εἰς τὰ τρία ἄκρα τοῦ Σταυροῦ τὰ σύμβολα τῶν Ἐδαγγελιστῶν. Ἐπάνω ὁ ἀετὸς τοῦ Ἰωάννου, ἀριστερὰ ὁ ἀνθρῶπος τοῦ Ματθαίου καὶ δεξιὰ ὁ λέων τοῦ Μάρκου. Κάτω ἀπὸ τὸν ἀετὸν τοῦ Ἰωάννου, ἐντὸς φυλλώματος δένδρου, ἡ φωλεὰ ἐνὸς λευκοῦ πελεκάνου μὲ τὰ τρία μικρά του, ποῦ ἐστραμμένα πρὸς αὐτὸν περιμένουν νὰ ἀναζωογονηθοῦν ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς πληγμένης πλευρᾶς του.

Ἡ σπανία αὐτῆ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν εἰκονογραφίαν παράστασις συμβολίζει προφανῶς τὸ πάθος καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος «ἐζώσσε τοὺς θανόντας παῖδας του». Πρόκειται περὶ συμβολισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπαντῶμεν εἰς τὴν δευτέραν στάσιν τῶν Ἐγκωμίων τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ψαλλομένων κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Ὁ ζωγράφος μας ἀπεικόνισε τὴν σκηνὴν, ἀκριβῶς ὅπως τὴν εἶχεν ἐμπνευσθῆ καὶ δραματισθῆ ἀπὸ τὸ ἐγκώμιον: «ὡσπερ πελεκὰν τετρωμένους τὴν πλευρὰν σου Λόγε, τοὺς θανόντας παῖδας ἐζώσσας ἐπιστάξας ζωτικὸν αὐτοῖς κρουνόν». Ἡ δευτέρα εἰκὼν εἶναι τοῦ Ἰωάννου (ἀπὸ τὰ λυπηρά). Ἐχει ξυλόγλυπτον τοξωτὸν πλαίσιον, στηριζόμενον ἐπὶ κονίσκων. Κάτω ἡ ἐπίσης ξυλόγλυπτος βάσις μὲ φύλλα καὶ κλάδους ἀμπέλου.

Ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται ἀγένειος καὶ νέος. Εἶναι ὄρθιος καὶ ἐστραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἀνασηκῶνει ἐλαφρὰ τὸ ἱμάτιόν του μὲ τὴν ἀριστερὰν τοῦ χεῖρα καὶ φέρει τὴν δεξιάν εἰς τὸ στήθος.

Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν μὲ λευκοκιτρίνους φωτεινὰς πτυχάς. Εἰς τὰ γυμνά μέρη τὸ πλάσιμον γίνεται μὲ ἐλαιοπράσινον προπλασμόν. Τὸ φωτεινὸν μέρος τῆς ἐπι-

δερμίδος εἶναι ὑπόλευκον μὲ ὀλίγας ψιμυθιάς, αἱ ὁποῖαι φωτίζουν τοὺς ὀφθαλμούς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸν πῶγονα.

Ἡ Παναγία στρέφεται πρὸς τὸν Ἐσταυρωμένον, ἀνεγείρει ἐλαφρῶς τὴν δεξιάν της χεῖρα, ἐνῶ τὴν ἀριστερὰν φέρει εἰς τὸ πρόσωπον μὲ ἀπόγνωσιν. Φορεῖ κυανοπράσινον χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν μαφόριον μὲ μελανὰς καὶ λευκάς πτυχάς. Αἱ διαστάσεις τῆς εἰκόνος εἶναι 1 x 0,36 μ. καὶ εἶναι ἐλάχιστα ἐφαρμμένη. Τὸ πλάσιμον εἰς τὰ γυμνά μέρη γίνεται καὶ ἐδῶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως καὶ εἰς τὴν προηγουμένην εἰκόνα. Τὰ ὀλίγα φῶτα, ὁ βαθύχρωμος προπλασμός καὶ ἡ αὐστηρὰ τεχνοτροπία ἐνθυμίζουν ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. ἐνὸς ζωγράφου τῆς αὐστηρᾶς παραδόσεως.

Ἀπὸ τὰς λοιπὰς εἰκόνας τῆς νήσου ἀξίζει νὰ σημειωθῆ μία Βάπτισις, εὐρισκομένη εἰς τὸ Καθολικὸν τῆς μονῆς Λευκάδος, εἰς τὴν νότιον Ἰκαρίαν.

Ἐχει διαστάσεις 0,77 x 0,575 μ. Ὁ Χριστὸς μὲ περιζώμα ὄρθιος εἰς τὸν Ἰορδάνην, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Δεξιὰ ὁ Ἰωάννης καὶ ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελιοι, ὀλόσωμοι, κλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ κρατοῦν εἰς τὰς χεῖρας ὕφασμα. Ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ ἡ προσωποποίηση τοῦ Ἰορδάνου. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανῶτα εἰς τὸν 18ον αἰ.

Ἐκτὸς τῶν εἰκόνων σημειώμενων καὶ δύο ὠραιότατα ξυλόγλυπτα μεταβυζαντινὰ τέμπλα, τὰ ὁποῖα ἡ τοπικὴ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι ἐγιναν εἰς τὴν Χίον. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἄριστα ἐπεξεργασμένα καὶ παρὰ τὰς φθοράς των διατηροῦν τὴν λάμπιν των καὶ ἐντυπωσιάζουσαν.

Τὸ ἐν εὐρίσκεται εἰς τοὺς Ἁγίους Πάντας τοῦ Καραβοστάμου, εἰς τὴν βόρειον Ἰκαρίαν (Πί ν. 635 α)¹. Παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τὰ γνωστὰ μεταβυζαντινὰ τέμπλα. Δὲν εἰκονίζονται σκηναὶ τοῦ δωδεκαόρτου καὶ ἔχει τελειῶς διαφορετικὴν διάταξιν τῶν ζωνῶν. Ὑπάρχουν τὰ κάτω θωράκια τοῦ τέμπλου, διαχωριζόμενα διὰ ξυλογλύπτων κιονίσκων, ὡς καὶ ἡ βασικὴ ζώνη τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου. Καὶ ἐδῶ οἱ κιονίσκοι καταλήγουν εἰς μικρὰ φυλλοφόρα κιονόκρανα. Διαμορφώνεται ἐν συνεχείᾳ ὁ κανονικὸς θριγκὸς μὲ ἀλλεπαλλήλους παραλλήλους ζώνας, καταφόροντες ἀπὸ διάκοσμον. Σταγόνες συνεχεῖς, κυμάτιον, σταγόνες καὶ παῦλαι ἀποτελοῦν τὴν διακόσμησιν τῆς πρώτης ζώνης. Ἡ ἐπομένη φέρει φυτικὸν διάκοσμον μὲ κλάδους καὶ βότρους ἀμ-

1. Αἱ δημοσιευόμεναι ἐκ τῆς Ἰκαρίας φωτογραφίαι παρεχρήθησαν ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἀλιόπουλον, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστοῦμεν.

πέλου, ακολουθούν δεάλιν σταγόνες, οδόντες και κυμάτια. Τέλος μικροί φυλλοφόροι κιλλίβαντες υποβαστάζουν την τελευταία ζώνη, ή οποία πλην των οδόντων φέρει και σειράν λοξοτήτων άκανθοφύλλων. Αί ζώναι συνεχίζονται και επί των μεγάλων γεισιπόδων του τέμπλου, των στηριζομένων εις τά κιονόκρανα των διαχωριστικών κιονίσκων.

Εις την μεσαίαν πύλην τοξωτών δαντελωτών υπέρθυρον με ταινίαν, εκ φύλλων δάφνης, σχηματίζουσιν τόξον και έντος καμπυλοπλευρών τριγώνων, κλάδοι με άνθη και καρπούς. Άνήκει πιθανάτα εις τά τέλη του 18ου αϊ.

Παρόμοιον τέμπλον, τó όποιον ή παράδοσις συσχετίζει επίσης με τεχνίτας της Χίου, εδρίσκεται εις τó Κυπαρίσι του Εδδήλου, εις την βόρειον Ίκαρίαν (Πί ν. 635 β). Και εις αυτό σχηματίζεται θριγκός εξ άλληπαλλήλων ζωνών με φυτικά ή γεωμετρικά κοσμήματα, παρόμοια με του προηγούμενου τέμπλου. Εις την κορυφήν του τέμπλου ύψώνεται σταυρός με τον Χριστόν Έσταυρωμένον και εις τά άκρα τους τέσσαρας Εθαγγελιστάς έν προτομή.

Λείπει ή δεξιά κεραία του σταυρού, ήτις φαίνεται ότι έχει αφαιρεθή προσφάτως. Έν μέγα μετάλλιον Εθαγγελιστού, κρατούμενον υπό δύο δλοσώμων άγγέλων, εδρίσκεται εμπροσθεν της βάσεως του σταυρού. Άριστερά και δεξιά δύο δράκοντες και από τά λυπηρά μόνον ή μία εικών. Ός και εις τó προηγούμενον, έχουν μετακινηθή και έδω μέλη του τέμπλου, όπως φαίνεται από τó γεγονός, ότι αί δύο τελευταία προς την κορυφήν του τέμπλου ζώναι δέν είναι συνεχείς. Έκάστη ζώνη άποτελείται εκ δύο σανίδων με διαφορετικήν ξυλόγλυπτον διακόσμησιν. Άνήκει πιθανάτα εις τά τέλη του 18ου αϊώνος.

Έπ' ευκαιρία της καταγραφής των εικώνων και κειμηλίων της νήσου έπεσκέφθημεν όρισμένους τοιχογραφημένους ναούς, οι όποιοι άξίζει να σημειωθούν και να μελετηθούν. Περιορίζομαι εις σύντομον περιγραφήν των τοιχογραφιών των.

Έκ των ναών άναφέρω τó Καθολικόν της Όσίας Θεοκτίστης της Λεσβίας. Εδρίσκεται εις τó βόρειον μέρος της νήσου, εις άπόστασιν μιás και ήμισίας ώρας από την Πέρα Μεριά. Η εκκλησία είναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής και έχει τομήν υπερυψωμένου τόξου.

Είναι κατάγραφος από τοιχογραφίας του 17ου αϊ., όπως άποδεικνύεται εκ της έπιγραφής, της εδρισκομένης εις τόν νότιον τοίχον, έντος τετραγώνου πλαισίου. Διετηρήσαμεν την όρθογραφίαν της έπιγραφής και την μετεγράψαμεν ως εξής:

Έτεληθή ή παρούσα ζωγραφία διά κόπον / κ(αι) έξόδου κτιόρου του πανοσηοτάτου έν ιε / ρομονάχοις κ(αι) πν(ευμ)ατικής π(ατ)ράσιν. Κ(;)ω Κυρ παπά Γερασίου κ(αι) ή μήτηρ, αδ / του Μαρία πρεσβυτέρα / και ό αδελφός αυτού Μελέτιος / ιερομόναχος / διά χειρός δέ κάμου / του τατηνού κ(αι) άναξίου δούλου Χατζιπαντελι / Άναγνώστου εκ Χίου / εκ κόμης / Νεοχωρίου / τó επίκλην. 1688 Μηνι / όκτοβρίου β.

Έπί του νοτίου έπίσης τοίχου προσωπογραφία του κτήτορος και ή έπιγραφή : Δέησις του δούλου του Θεού Μελετίου / ιερομονάχου / κ(αι) κτήτορος της άγίας / μονής τατης.

Έπί του δυτικού τοίχου γυναικεία μορφή και έπιγραφή: Δέησις του δούλου του Θεού Μαρίας Πρεσβυτέρας. Δεξιώτερον: Δέησις των δούλων του Θεού Γερασίου ιερομονάχου κ(αι) της Μη / τρός αυτού Μαρίας Πρεσβυτέρας κτητόρων. . . .

Η εικονογράφησης επί του βόρειου τοίχου χωρίζεται εις ζώνας. Από Δ. προς Α. επί του νοτίου τοίχου ή πρώτη ζώνη άρχίζει με τέσσαρας άγίας γυναικείας μορφάς, άθιας και έντελώς κατ' ένώνιον (Κυριακή, Άναστασία, Μαρίνα, Παρασκευή). Κρατούν εις την δεξιάν χείρα σταυρόν και φέρουν την άριστεράν πρό του στήθους με την παλάμην προς τά έξω.

Έν συνεχεία εις την αυτην ζώνη, ανατολικώτερον, ό Άγιος Εδστάθιος έφιππος έρχεται εκ δεξιών και κρατεί άκόντιον. Άκολουθεί άμέσως άλλος άγιος έφιππος και τέλος προς τó ιερόν, εις ώραιός πελώριος Γαβριήλ, ό όποιός φθάνει τó ύψος και της δευτέρας ζώνης.

Η δευτέρα ζώνη άρχίζει με τρεις γηραιάς μορφάς. Άμέσως έν συνεχεία Άγιοι κατ' ένώνιον : Ίσίδωρος με βραχύν στρατιωτικών χιτών, θώρακα και χλαμύδα. Πολύκαρπος με φαίλονιον, όμοφόριον, έπιτραχήλιον. Άγιος Προκόπιος, άγένειος, με βραχύν χιτώνα, θώρακα και χλαμύδα. Άγιος Εδθύμιος. Προφήτης Ζαχαρίας, Προφήτης Ηλιας. Εις την τρίτην ζώνην εικονίζονται σκηναι από την ζωην του Χριστού. Άρχίζουν με την Σταύρωσιν : ό Χριστός μεταξύ δύο ληστών, άριστερά κάτω ή Παναγία, δύο μυροφόροι και στρατιώτης με λόγχην. Δεξιά ό Ίωάννης και ό εκατόνταρχος. Άκολουθούν ή Βάπτισις και ή Γέννησις.

Εις τόν βόρειον τοίχον ή εικονογράφησης άρχίζει με τás Άγίας Βαρβάραν, Είρήνην, Αικατερίνην. Άκολουθεί ό Άγιος Γεώργιος, ό όποιός φθάνει εις τó ύψος και της δευτέρας ζώνης και τέλος ό Άρχάγγελος Μιχαήλ, ώραιός, πελώριος, άπέναντι ακριβώς από τόν Γαβριήλ του νοτίου τοίχου.

Εἰς τὴν δευτέραν ζώνην οἱ Ἅγιοι Σάββας, Ἀντώνιος, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, ὁ Ἐπιτάφιος θρῆνος, ὁ προφήτης Δαυὶδ, ἡ Κάθοδος εἰς τὸν Ἅδην καὶ τέλος ὁ Λίθος.

Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα, εἰς τὴν καμάραν ἀριστερὰ ἐπάνω ἡ Ἀνάληψις καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Ἐρμόλαος καὶ Σπυρίδων. Δεξιὰ ἐπάνω ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ κάτω οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι, Κοσμάς καὶ Δαμιανός.

Εἰς τὸ βόρειον ἐπίσης μέρος τῆς Ἰκαρίας, εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου Κοσσίκια σφάζεται ὁ μεταβυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ζωοδότου.

Εἶναι μονόκλιτος, καμαροσκεπής, μὲ τρία ἐνισχυτικά τόξα, κατάγραφος. Καὶ ἐδῶ ἡ ζωγραφικὴ, ὅπως καὶ εἰς τὸν προηγούμενον ναόν, εἶναι χωρισμένη εἰς ζώνας :

Εἰς ὅλον τὸν δυτικὸν τοῖχον ἡ Δευτέρα Παρουσία (Πί ν. 636 α - β). Μὲ μίαν σκηνὴν κολλάσεως ἀρχίζει ἡ πρώτη ζώνη τοῦ βορείου τοίχου, ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ. Τρεῖς γυναικεῖαι μορφαὶ καὶ μία ἀνδρική, περιεζωσμένοι ἀπὸ ὄφεις : μοιχός, ὄτακουστρια, βλάσφημος καὶ ἡ ἀποστρέφουσα τὰ νήπια. Ἀνατολικότερον αἱ Ἅγιοι Μαρίνα καὶ Ματρῶνα ἢ ἐν Χίῳ, οἱ Ἅγιοι Ἀνδρέας, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος καὶ Γαβριήλ.

Ἡ δευτέρα ζώνη ἀρχίζει μὲ τὸν « ἀρχιληστήν » (Πί ν. 637 α). Ὁ ληστής μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, γυμνός, μὲ μόνον τὸ περιζῶμα, περιμένει νὰ κριθῶν αἱ πράξεις του. Ἐξ ἡμικυκλίου φαίνε-

ται ἡ « Χεὶρ Κ(υρίου) » ἡ ὁποία κρατεῖ ζυγόν. Ἐπιγραφή : « ἐλλέχωντε πράξεις ». Ἀριστερὰ τρεῖς ἄγγελοι καὶ δεξιὰ δαίμονες. Ἐνας ἄγγελος κρατεῖ ζεύγος περιστερῶν καὶ τὸ ἀποθέτει εἰς τὸν ἕνα δίσκον τοῦ ζυγοῦ, ὁ ὁποῖος βαρύνει πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, παρ' ὅ,τι εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν οἱ δαίμονες ἀγωνίζονται διὰ νὰ κερδίσουν τὸν ληστήν (δύο ἐξ αὐτῶν κάθονται εἰς τὸν ἄλλον δίσκον τοῦ ζυγοῦ). Ἀνατολικότερον οἱ Ἅγιοι Παντελεήμων, Εὐθύμιος, Σάββας, Ἀντώνιος, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην ὁ Προφήτης Δανιήλ, ἡ Μεταμόρφωσις, ὁ Ζαχαρίας, ὁ Ἡσαΐας, Βάπτισις, ὁ Μωϋσῆς, ἡ Ὑπαπαντή, ὁ Ἰερεμίας, ὁ Ἰωνάς, στηθάρια ἁγίων.

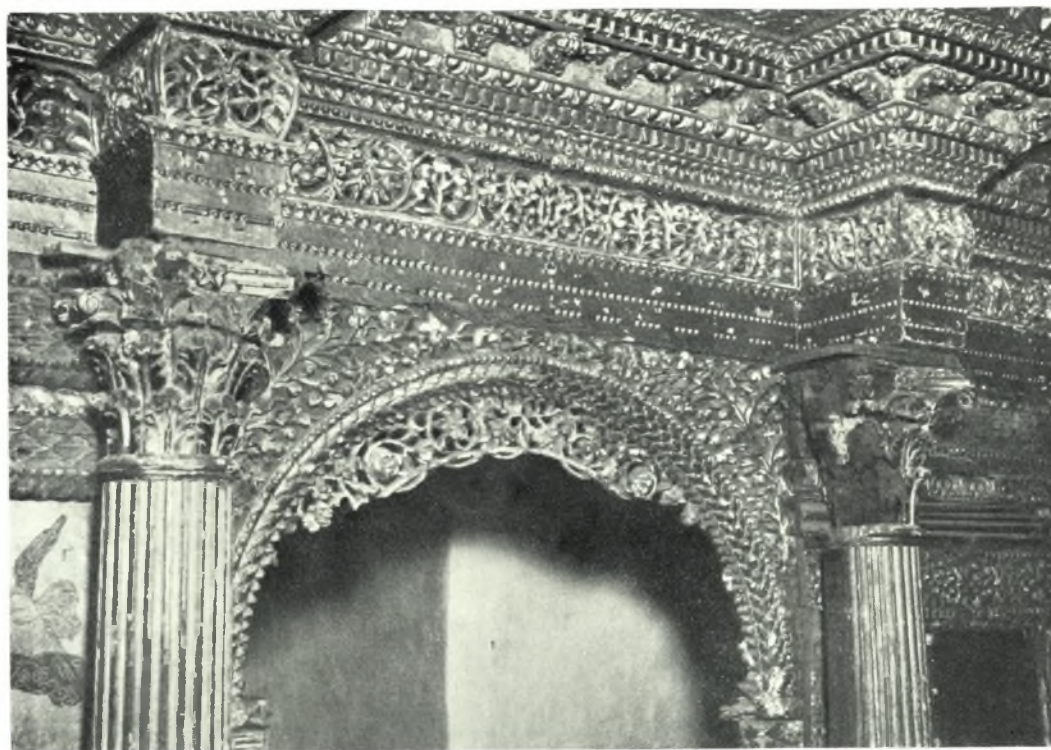
Εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ ὁ Χριστὸς Ζωοδότης, εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ὁ Νυμφίος.

Εἰς τὸν κατακόρυφον ἀνατολικὸν τοῖχον (τύμπανον) τοῦ ἱεροῦ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι, καθήμενοι. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἱεροῦ, Γέννησις καὶ στηθάρια ἁγίων, εἰς συνέχειαν μὲ τὰ στηθάρια ἁγίων τοῦ κυρίως ναοῦ. Εἰς τὸν βόρειον, Ἀνάληψις ἄνω (Πί ν. 637 β) καὶ κάτω ὁ Ἅγιος Πέτρος Ἀλεξανδρείας.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ζωοδότου, παρ' ὅ,τι ἔχουν ἀρκετὰ λαϊκὰ στοιχεῖα, διατηροῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφάς, αἱ ὁποῖαι μένουσιν εἰς τὴν σοβαρὰν παράδοσιν τῆς Κρητικῆς τέχνης. Παράδειγμα ἀποτελοῦν αἱ ὠραῖαι μορφαὶ τῶν Ἁγίων Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου (Πί ν. 637 γ).

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΔΟΓΙΑΝΝΗ

*

Ίκαρία : α. Καραβόσταμον. Ναός Ἁγίων Πάντων. Λεπτομέρεια τοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου, β. Κυπαρίσσι Εὐδήλου. Λεπτομέρεια ξυλογλύπτου τέμπλου

Ίκαρία. Κοσσίκια. Μεταβυζαντινός ναός Ζωοδότου : α - β. Λεπτομέρειαι τών σκηνών τής Δευτέρας Παρουσίας (τοιχογραφία)

ΧΡ. ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ - ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ

Ίκαρία. Κοσσίκια. Τοιχογραφία ἐκ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ Ζωοδότου : α. « Ὁ ἀρχιεπίσκοπος », β. Ἡ Ἀνάληψις καὶ ἅγιοι, γ. Οἱ Ἀπόστολοι Ἀνδρέας καὶ Ἰωάννης